

1. Diskursive udskridninger

I takt med sekulariseringens svækkelse af det religiøse verdensbilledes autoritet som alment forpligtende, sammenbindende kraft har *uddifferentiering* været et hovedkendetegn ved moderniseringsprocessen. I både tænkningen og den sociale praksis i almindelighed har en flerhed af diskursformer skilt sig ud fra hinanden, og der har udviklet sig hertil hørende separate handlingsfelter af mere eller mindre institutionaliseret karakter. På tværs af principielle indbyrdes uenigheder og terminologiske forskelle er det således også et fællestræk for samtidige sociologiske tænkere som Jürgen Habermas, Niklas Luhmann, Pierre Bourdieu, Ernesto Laclau og Chantal Mouffe, at moderniteten begribes med udgangspunkt i diskursive uddifferentieringer.¹

For udviklingen af modernitetens institutioner og almene hverdagspraksis har det med andre ord været grundlæggende, at man har skelnet mellem f.eks. økonomiens, politikens, videnskabens og kunstens diskursive domæner og har bestræbt sig på at holde dem ude fra hinanden. Men uddifferentieringen betyder vel at mærke ikke, at der så slet ikke er nogen berøring mellem de uddifferentierede

1 Jürgen Habermas: *Theorie des kommunikativen Handelns*, Bd. 1-2, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1981; Niklas Luhmann: *Soziale Systeme*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1984; Pierre Bourdieu: *The Field of Cultural Production*, New York: Columbia University Press 1993; Ernesto Laclau & Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy*, London: Verso 1985.

diskursive felter. De danner til stadighed dynamisk kontekst for hinanden, ligesom der løbende opstår konfliktuelle og undertiden hegemoniske relationer mellem dem.

Dette konfliktuelle samspil mellem uddifferentierede diskurser og hertil hørende domæner må betragtes som et grundvilkår for den sociale praksis i moderniteten. Det forbliver ikke desto mindre både muligt og relevant at ræsonnere på samfundsniveau, at reflektere domænernes interaktion i et kritisk helhedsperspektiv med hensyn til deres indbyrdes vægtning og afstemning og i forhold til et begreb om almenheden, men her vil netop være tale om en helhedsrefleksion, der opererer på basis af uddifferentiering som vilkår, ikke på basis af et totaliserende enhedsprincip eller en forventning om at kunne installere et sådant og således ophæve de diskursive forskelle.

Forudsat at det konfliktuelle samspil finder sted i former, der tillader, at de respektive diskursive domæner opretholdes og forbliver i stand til at skabe betydning på egne diskursive præmisser, kan dette samspil fungere produktivt ansporende på de involverede praksisfelter. Hvis balancen i den konfliktuelle interaktion derimod tipper, og den ene diskursform koloniserer den anden, så denne ikke længere kan fungere og skabe betydning på egne præmisser – ja, så har vi at gøre med en egentlig *afdifferentieringsproces*. Konsekvensen heraf er, at samfundet som helhed bliver fattigere på videns- og refleksionsformer, og dermed svinder vores fælles evne til at skelne kvalitativt og tænke i nuancerede, alternative udviklingsmuligheder. Vi bliver kort sagt dummere, end vi behøvede at være.

Aktuelle afdifferentieringstendenser

Samtidens politisk-kulturelle og institutionelle landskab opviser flere tendenser, der kan siges at trække i retning af en sådan afdifferentiering, og de vigtigste af dem skal kortfattet karakteriseres i det følgende.

Æstetiseringstendensen,² som vi vender mere udførligt tilbage til i senere kapitler, betegner i bred forstand det forhold, at appeller til sanser og følelser bliver stadig mere fremtrædende kommunikationsformer i samfund af vores type. Hverdagens fysiske rum og brugsgenstande gør i stigende grad opmærksom på sig selv som designede objekter; identiteter og relationer forstås og praktiseres som formede og formbare; medierne og reklamerne kæmper om vores opmærksomhed med sansebombardement og emotionelt betonedede henvendelsesformer; politikerne iscenesætter sig målrettet for at få os i tale og bestræber sig på at overbevise os ved at udstråle empati og personlig troværdighed.

Æstetiseringstendensen fylder med andre ord godt op i det offentlige rum og i hverdagslivet i almindelighed, og det er der ikke i sig selv noget problem i. Det springende punkt er, på hvilke diskursive præmisser dette sker: Er der tale om et produktivt samspil mellem f.eks. den æstetiske og den politiske diskurs, hvor diskurserne stiller hinanden i relief, udfordrer hinanden og åbner op for en mere nuanceret forståelse af en politisk problemstilling? Eller marginaliserer den æstetiske diskurs den politiske, så denne ikke længere kan skabe betydning på egne præmisser, hvorved den politiske stillingtagen reduceres til et spørgsmål om sym- og antipatier

2 For en mere udfoldet redegørelse henvises til Henrik Kaare Nielsen: "Æstetisering" i Birgit Eriksson & Bjørn Schiermer (red.): *Ny kulturteori*, København: Hans Reitzels Forlag 2019.

på basis af tilfældige emotionelle identifikationer og umiddelbare smagspræferencer? Det er med andre ord afgørende for perspektivet i æstetiseringstendensen, om den i praksis antager former, der bringer sans- og følelsesappellen i samspil med fornuften, eller om den blot vil behage sanserne og følelserne umiddelbart. I førstnævnte tilfælde rummer æstetiseringstendensen myndiggørende potentialer, i sidstnævnte tilfælde er den eksponent for en afdifferentieringsproces, der i bedste fald bare gør os dummere, i værste fald gør os til umyndige statister i magtspil eller markedsstrategiske kalkuler, vi ikke har mulighed for at gennemskue.

Den modsvarende diskursive interventionstype, *politiseringstendensen*, vil få en uddybende behandling i kapitel 2 og skal derfor ikke udfoldes her. Til gengæld skal der i det følgende gives en kortfattet karakteristik af nogle fremtrædende eksempler på diskursive ekspansionstendenser, der udgår fra videnskabelige fagmiljøer: Tendenserne til økonomisering, til neopositivistisk kolonisering og til biologisering er alle kendetegnet ved en eksplicit bestræbelse på at totalisere en enkelt fagdiskurs, altså at brede dennes gyldighedsområde ud til i princippet hele samfundet. Den tilgrundliggende forestilling om, at hele samfundet meningsfuldt kan subsumeres under en enkelt diskurs' principper, er typisk undfanget i lukkede, højt specialiserede akademiske deloffentligheder, hvor ekkokammereffekten har gode vækstbetingelser, og hvor man derfor uanfægtet kan udvikle grandiose forestillinger med hensyn til rækkevidden af det givne fags forklaringskraft.

Men til en samfundsmæssigt betydningsfuld tendens bliver en sådan totaliserende forestilling vel at mærke først, når den tages op af sociale aktører, der bringer den i spil i magtpolitiske og økonomiske interessekontekster.

Nødvendighedsdiskursen

Tendensen til *økonomisering* er p.t. givetvis den mest magtfulde. At fagøkonomer kan have tendens til at tænke økonomistisk, er der hverken noget overraskende eller noget nyt i – deres fagligt funderede viden om samfundet hidrører nu engang fra økonomiens felt, og det er således derfra, de ofte er tilbøjelige til at hente deres svar på ethvert samfundsproblem. Når den økonomiske diskurs i de senere år har bredt sig uhæmmet til alle andre samfundsområder, skyldes det, dels at både de toneangivende politikere og embedsværket har en DJØF-uddannelsesbaggrund og således er metodisk indskolet i denne diskurs som den primære referenceramme for identifikation og løsning af problemer; dels at økonomistisk tænkning har sat sig igennem i de internationale institutioner som den hegemoniske forståelsesramme for den situation, globaliseringsprocessen har bragt os i.³

De rige landes samarbejdsinstitutioner (OECD, EU-kommissionen m.fl.) fortolker således den stadig skarpere internationale konkurrence totaliserende som et altomfattende, velfærdstruende pres og påbyder medlemslandene at tænke konkurrencestatsligt: Alle tilgængelige samfundsmæssige ressourcer må mobiliseres for at sikre det nationale erhvervslivs konkurrenceevne på verdensmarkedet, og alle samfundssektorer må indrettes, så de bedst tjener denne overordnede målsætning, som angiveligt er uden alternativer.⁴ I forbindelse med coronakrisen i 2020 og 2021 aftegnede der sig et muligt opbrud fra denne snævre, tekno-

3 Se f.eks. analysen af den tilsvarende udvikling i USA hos Elizabeth Popp Berman: *Thinking like an Economist*, Princeton og Oxford: Princeton University Press 2021.

4 Se også analysen hos Joachim Hirsch: *Vom Sicherheitsstaat zum nationalen Wettbewerbsstaat*, Berlin: ID Verlag 1998.

kratiske horisont, men i mellemtiden er vi for længst tilbage på det vante spor.

Denne økonomistiske totaliseringstendens er imidlertid ikke udtryk for nogen ophøjet indsigt, men blot for én fortolkning af en uhyre kompleks konstellation, og dens positivt definerede fremtidsperspektiv indskrænker sig til en fremskrivning af status quo: videreførelse af de rige landes vækstøkonomi og privilegerede adkomst til ressourcerne – uden smålig skelen til de deraf følgende globale interessekonflikter og sikkerhedsrisici, en ikke-bæredygtig omgang med miljøet, ødelæggelse af klodens klima og spaltning af også de rige landes befolkninger i globaliseringens vindere og tabere. Selvom den økonomistiske strategi er magtfuld, er den med andre ord snarere en problemgenerator end en bæredygtig løsning på noget som helst.

Hertil kommer, at den smider barnet ud med badevandet. De sociale og kulturelle videns- og praksisformer, som ikke umiddelbart kan godtgøre deres relevans for erhvervslivets konkurrenceevne, marginaliseres i den teknokratiske ressourcemobilisering og den markedskonforme reformering af samfundet. Dette er imidlertid forbundet med det langsigtede fareperspektiv, at de mangfoldige ‘gratisleverancer’ af kulturel mening, nye, skæve ideer og kvalitative forandringsimpulser, som samfundet – herunder erhvervslivet – historisk løbende har modtaget fra disse uformelle, ikke formålsrationelle praksisformer, vil ophøre. Den teknokratiske økonomisme vil så have fået magt, som den har agt, men den vil samtidig have undergravet sine mulighedsbetingelser for at skabe en socialitet med meningsgivende livssammenhænge, endsige potentiale for positiv social og kulturel fornyelse.

Som det vil blive uddybet i næste kapitel, har vi i de senere år på universiteterne fået et førstehåndskendskab til denne proces i form af den økonomiske diskurs' tendentielle kolonisering af det videnskabelige praksisfelt efter devisen 'kortere vej fra forskning til faktura'. Helt uden blusel installeres umiddelbar anvendelighed og økonomisk rentabilitet her som det overordnede succeskriterium for videnskabeligt arbejde, mens ikke-fakturerbare videnskabelige vidensformer såsom kritisk refleksion, ikke-målrettet, eksperimenterende forskning og indsigter, der fremmer samfundsborgernes dannelse og tænkning i alternativer til status quo, marginaliseres som irrelevante. Dette pres, som ud over den politisk-ideologiske pression ikke mindst manifesterer sig i en stærkt anvendelsesorienteret profil i kriterierne for tildeling af forskningsmidler, har i tiltagende grad indsnævret den videnskabelige diskurs' muligheder for at skabe betydning på sine egne præmisser, der netop er karakteriseret ved kompromisløs sandhedssøgen uden skelen til pragmatiske hensyn.⁵

Målbarhedsregimet

En lignende tendens til diskursiv ekspansion kan vi kalde *neopositivistisk kolonisering*. Det drejer sig om det fremherskende, politisk understøttede krav om, at alt fra forskning over pædagogisk praksis til politiske beslutninger skal være 'evidensbaseret', altså bygge på kvantitative, empiriske undersøgelser efter teknisk-naturvidenskabeligt forbillede. Perspektivet i denne tendens er, at en bestemt, neopositivistisk variant af den videnskabelige diskurs koloniserer både

5 Se også fremstillingen i Hans Fink et al.: *Universitet og videnskab*, København: Hans Reitzels Forlag 2003.